

ארץ כנען או ארץ ישראל

הרב אוריאל אליהו - ראש הכולל

מצינו בתורה ובדברי רבותינו ז"ל שמות שונים לארצנו הקדושה - ארץ כנען, ארץ מושבותיכם, הארץ ועוד. אמנם תמיהה רבה עולה בענין - מדוע נקראת ארץ ישראל "ארץ כנען"? השם "ארץ כנען/הכנעני" מופיע 24 פעמים בתנ"ך ואילו "ארץ ישראל" רק 4 פעמים!

למי ה' נתן את הארץ?

ידועים דבריו המפורסמים של רש"י הראשון על התורה "בראשית - אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, **שכבשתם ארצות שבעה גוים**, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

דהיינו, שאכן זו ארצם של כנען ושאר העממים, ואף ניתנה להם ע"י הקב"ה, ומצד הצדק ההיסטורי הכנענים קודמים לנו, אלא שכיוון שהקב"ה בעל הבית - ברצונו מסלקם ונותן ארצו לעם ישראל. ולפי זה, אכן שמה המקורי של הארץ על שם העם הראשון שזכה בה, ושם זה נשאר עד היום - על מנת להזכיר ולהודיע, כי לא שלנו הארץ אלא של השם יתברך, והוא נתנה לנו מכח הברית עם אברהם אבינו עליו השלום,, ובתנאי שנקיים אנו את חלקנו בברית זו. וכך כתב הרב זצ"ל (אגרות ראי"ה חלק ד עמ' נו): "אתה מוצא בכל המקרא את השם 'ארץ ישראל' רק זעיר שם זעיר שם, ובכל המקראות בשם 'ארץ כנען' תקרא. והלא ארץ ישראל מוחזקת היא לנו מאבותינו? אכן, מוחזקת היא, אבל לא בחזקת כבוש, ואף לא בזכותה של ההיסטוריה, שבכל אלה שטרו של כנען קודם לשטרנו - רק מכח הברית של בעל הבית שנכרתה עם אברהם אבינו ע"ה למען אשר צוה את בניו וגו' ". ומכיוון שזכותינו בארץ מכח הברית, גם

השארותינו בה מותנת בקיום הברית - "אין הארץ לישראל אלא בזמן שישראל הוא לדי' 'פדות שלח לעמו' אבל התנאי הראשי הוא 'יזכור לעולם בריתו'" (שם). כעין זה מצינו בגמרא (סנהדרין צא א) - "תנו רבנן: בעשרים וארבעה בניסן איתנטילו דימוסנאי מיהודה ומירושלים. כשבאו בני אפריקיא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו היא, דכתיב ארץ כנען לגבלתיה, וכנען אבוהון דהנהו אינשי הוה. אמר להו גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס מוקדון, אם ינצחוני - אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם - אמרו להם תורת משה נצחתכם. נתנו לו רשות, והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראייה? - אמרו לו: מן התורה. - אמר להן: אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה, שנאמר ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו, עבד שקנה נכסים - עבד למי, ונכסים למי? ולא עוד אלא שהרי כמה שנים שלא עבדתונו! - אמר להם אלכסנדרוס מלכא: החזירו לו תשובה! - אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה. מיד ברחו, והניחו שדותיהן כשהן זרועות, וכרמיהן כשהן נטועות, ואותה שנה שביעית היתה".

דהיינו, שאכן הכנענים קדמו לנו, אך, כל מה שקנו הם קנו לנו, משום שהם עבדים שלנו ומה שקנה עבד קנה רבו.

הכנענים - גזלני הארץ

אולם, בפרשת לך לך (יב ו) ביאר רש"י באופן שונה לגמרי, וכך כתב: "והכנעני אז בארץ - היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר (בראשית יד יח) ומלכי צדק מלך שלם, לפיכך (פסוק ז) ויאמר ה' אל אברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת, עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם" - דהיינו, בעת שחלקו את העולם נפלה הארץ בחלקו של שם.

מדברים אלו של רש"י מבואר שכנען זרעו הם הם שגזלו את הארץ מבעליה. לכאורה, דברים אלו הם סתירה לדברי ר' יצחק וגביהה בן פסיסא, שאמרו שזכותינו על הארץ אינה מפני קדימתנו ההיסטורית, אלא מפני הברית או מפני עבודתו של כנען. מצד שני, דבריהם של רש"י בפרשת לך לך ושל גביהה בן

פסיסא אינם מועילים אלא בכדי להפקיע טענת בעלות של כנען, אך עדיין מה יתרונם של ישראל על פני שאר בני שם ויפת? לכך מועילה רק סברת ר' יצחק, שהברית בין ה' לאברהם היא זו שנתנה את הארץ לישראל.

נוכחות הכנענים בארץ - הכנה לעם ישראל

עוד יש לשאול: על מה עשה ה' ככה, שנתן לכנעני אפשרות להקדים את בעליה האמיתיים של הארץ?

על כך עונה הזוהר הקדוש (נח דף נט ב), שכך הוא דרכו של השי"ת במה שהקדים נתינת בת שבע לאוריה החיתי, אע"פ שמיצירתה הייתה מיועדת לדוד; וכך הוא הענין ביחס לארץ ישראל: "הכי אורחוי דקודשא בריך הוא - אף על גב דאתתא אזמינא ליה לבי"נ למהוי דיליה אקדים אחרא ונסיב לה עד דמטא זמניה דהאי. כיון דמטא זמניה אתדחייא האי דנסיב לה מקמי האי אחרא דאתי לבתר ואסתלק מעלמא, וקשי קמי קודשא בריך הוא לאעברא ליה מעלמא עד לא מטי זמניה מקמי האי אחרא ורזא דבת שבע דאתייהבת לאוריה החתי (כדאמרן) בקדמיתא, פוק ודוק ותשכח, אמאי אתייהבת ארעא קדישא לכנען עד לא ייתון ישראל ותשכח מלה דא, וכל רזא חדא איהו ומלה חדא".

בטעם הדבר מצינו כמה הסברים:

רבינו בחיי (בראשית י טו) ביאר שנתנה **לכנען העבד כפיקדון ע"מ שישמרה לאדונו, לישראל**: "והנה מחשבות השי"י עמוקות כי רצה שתהיה הארץ הקדושה לכנען, הוא העבד שנשתעבד לבני שם על פי אביו, ונמסרה בידו מזמן הפלגה כדי שלא יוכל להחזיק כי אין העבד יכול להחזיק בנכסי האדון, שאלו נמסרה ביד אומה אחרת, אולי היו מחזיקין בה, מה שאין כן בעבד".

הסבר נוסף מבואר במדרש (קהלת רבה פרשה ב) שנתנה **הקב"ה לכנען על מנת שיבנה וימצאוה ישראל מלאה כל טוב**: "דבר אחר: 'כי לאדם שטוב לפניו' אלו ישראל שהיו במצרים, 'נתן חכמה ודעת', 'ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס' אלו הכנענים. אמר רבי לוי: אפילו טפת שמן לא היה נותן אחד מהם בגריסין שלו, ואפילו נשברה ביצתו לא היה טועמה, אלא היה מוכרה ועושה אותה דמים, כדי שיכנסו ישראל לארץ, וימצאו אותה מלאה ברכות, ולמי נאמר 'לתת לטוב לפני האלהים'? אלו ישראל, שנאמר (במדבר כ"ו): לאלה תחלק הארץ".

בשם משמואל (פרשת חיי שרה) ביאר, שהענין הוא **מירוק ותיקון לארץ** ו**שמירת הקליפה את הפרי**: "במדרש רבה (פ' נ"ח) 'נבהל להון איש רע' - זה עפרון, שהכניס עין רעה בממונו של צדיק. 'ולא ידע כי חסר יבואנו' - שחסרתו התורה וא"ו, הדא הוא דכתיב - 'וישקול אברהם לעפרו' עפרן כתיב חסר וא"ו. נראה לפרש, דהנה בזוה"ק דכמה דישראל לא הוה אפשר לזכות במעלתם אלא אחר המירוק של גלות מצרים, **כן ארץ ישראל לא זכתה למעלתה אלא אחר המירוק שהיתה כבושה ביד הכנענים**. ויש לומר, דכן נמי הענין שהיתה מערת המכפלה צריכה להיות כבושה מקודם תחת יד עפרון. והיינו, דהנה כל מירוק הוא בידי זה שהוא היפוך לו לגמרי. ועל כן ישראל שהם קדושים וצנועים בטבע היה המירוק שלהם בידי מצרים ערות הארץ אשת הזימה, וארץ ישראל שענינה השתוקקות לרצון השי"ת, שעל זה אמרו ז"ל (בי"ר פ"ה) 'למה נקרא שמה ארץ? שרצתה לעשות רצון קונה', וכבר דברנו בזה באריכות, היה המירוק שלה בידי הכנענים שהיו שטופים בעבודה זרה יותר מכל האומות ואין לך הר וגבעה בא"י שלא עבדו שם האמוריים ע"ז. וי"ל שמטעם זה נקראו כל שבע האומות כנענים מלשון הכנעה שהיו מכניעים את עצמם לע"ז. והן היפוך א"י שתשוקתה תחת רשות השי"ת, ושע"כ לא נמסרה לשר כידוע, והן היו להיפוך שהוציאו א"ע מתחת רשות השי"ת והכניעו א"ע תחת רשות הכוחות החיצונים וע"ז. ומערת המכפלה שענינה להיות אמצעי בין העולמות כמדת צדיק דכתיב (דהי"א כ"ט) כי כל בשמים וארץ דאחיד בשמיא ובארעא, היינו דמחבר שמים וארץ, ושע"כ מדת צדיק נקראת חי כי חיבור זה אי אפשר בלי חיות. וע"כ מערת המכפלה נמי ענינה חיות וע"כ הוקצתה לקבורת האבות שנקראים ישני חברון, וע"כ המירוק שלה היה בידי מי שנעדר ממנו כל גוש חיות אלא כגוש עפר וזהו עפרן אותיות עפר, כשמו כן מהותו. אך מ"מ בעוד היה צורך בו שתהיה מערת המכפלה תחת רשותו, היה כמו קליפה השומרת לפרי שיש בה חשיבות".

העולה מהנ"ל שאכן היה ענין שכנען יקדם בישיבתו בארץ ולכן נקרא שמה על שמו - "ארץ כנען", אלא שקדימה הסטורית זו אין בה שום זכות או טענת בעלות משום שהינה זמנית לטובת ישראל או ארצם.

מדוע נקראת הארץ - "ארץ כנען"?

אך עדיין קשה, מדוע נקבע שם זה, ולא השם של בעליה העיקריים של הארץ? ועוד יש לשאול, במה זכות ישראל בארץ הינה בלעדית, ולא כזכותן של שאר בני שם ויפת?

כבר ראינו לעיל בדברי הרב זצ"ל, שאכן שייכותנו לארץ הינה מכח הברית, וממילא רק לזרע אברהם יצחק ויעקב ניתנה, שרק אתם נכרתה הברית; ואדרבה, לשם כך נקבע שם כנען עליה, להודיע שאין לאף אחד מצאצאי שם זכות, ואף לא לישראל אלא מכח הברית; ולהודיע, שארץ זו אינה של ישראל מצד עצמם או בכח זכותם ההיסטורית, אלא של השי"ת, והוא הנותנה למי שיחפוץ כדברי רש"י בתחילת בראשית [ולפי זה עיקר תשובתנו אינה כנגד הכנענים אלא כנגד העירעור של שאר אומות העולם שטוענים עלינו ליסטים אתם].

השל"ה הקדוש מבאר יותר לעומק את הקשר המיוחד בין הארץ הזו לישראל דוקא, וכך כתב (של"ה מסכת פסחים מצה עשירה דרוש ראשון) "...אודך כי עניתני ותהי לי לישועה' והרע הוא טוב, ועל כן המרור הוא חסא (פסחים לט א), כי העבדות שררה היא, ומעלתנו הגבוה מעל הגבוהים היא עבדי ה'. ופירש בספר מעשה ה' (מעשי בראשית פרק ל'), במה שכתוב (בראשית ט, כה) 'ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו', דקשה, מה זה עבד עבדים? אלא הענין, שיהיה עבד לישראל הנקראים עבדים, ו'ארור כנען' הודה על הברכות, כמלאך רע שעונה אמן ויהיה עבד לישראל, ומה שהוא כנען הקליפה של הקדושה, כי הקדושה באמיתיות כנען, ועבדות כנען לשון 'כנע', וזהו סוד שארץ ישראל אף לאחר שכבשוה, עדיין שמה עליה 'ארץ כנען', כי שם אדרבה מקום ההכנעה והקליפה יצאת ואז נשארת ההכנעה זכה בלי שמרים. וקל להבין. והיתה מתחלה ארץ כנען הטמא, ואחר כך כנען הקדוש. ... (עיי"ש שמסביר מעשה דגביהה בן פסיסא)... ותוכיות הענין, כי שם העצם 'כנען' עדיין, לאחר כבוש ישראל כדפירשתי לעיל. והמעלה עליונה מבני עליה מעלתם עבד, והיא לאחר אהבה פנימית".

דהיינו, ששמה האמיתי של הארץ הוא "ארץ כנען" - ואינו על שמו של כנען בן חם, אלא על שם מהותה הפנימית של הארץ, שהוא הכניעה והעבדות לה.

יתברך¹; ורק ישראל עבדי ה' הם באמת, ולכן נתן לנו ה' את הארץ לנחלה, שבה נוכל להתעלות אל העבדות העליונה, ועל כן נשאר שם זה קבוע לארץ: "וזהו ענין שנשאר שם 'כנען' להארץ הקדושה, אחר שהיתה של ישראל מצינו כמה פעמים שנקראת 'ארץ כנען'. אלא הכוונה, כי 'כנען' הוא עבד (עפ"י בראשית ט, כה), **גם 'כנען' לשון הכנעה, וזהו קיום הארץ שנהיה עבדי ה',** וכשפרקנו עול ולא היינו עבדים לו, אזי 'עבדים משלו בנו' (איכה ד, ח), **ועיקר מעלת וקיום הארץ היא בהיותנו נכנעים ועבדים לו'** (של"ה פרשת לך לך תורה אור ט') [ויותר מזה השם העיקרי של א"י הינו '**הארץ**' (כן הוא שמה מאות פעמים בתנ"ך) כדברי שם משמואל הנ"ל: "וארץ ישראל שענינה השתוקקות לרצון השי"ת, שעל זה אמרו ז"ל (בראשית רבה פ"ה) למה נקרא שמה ארץ שרצתה לעשות רצון קונה"].

¹ יתכן לומר, שחם הוא הזייפן, ושמה המקורי של הארץ היה מאז ומעולם 'ארץ כנען' הן על שם היותה ארץ מסחר בגשמיות וברוחניות שהיא מרכז העולם הרוחני והכלכלי [כנען=סוחר, 'מי יעץ זאת על צר המעטירה אשר סחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ': (ישעיהו פרק כג פסוק ח), 'ולא יקה כנעני עוד בבית ה' צבאות ביום ההוא' (זכריה פרק יד) רש"י - ולא יהיה כנעני - לא יצטרכו לסחור כמו (ישעיה כ"ג) כנעניה נכבדי ארץ, ד"א אין כאן עני), 'סדין עשתה ותמכר ונגור נתנה לקנעני' (משלי פרק לא)] והן על שם הכניעה לה', ואולי חס קרא לבנו כנען ע"ש הארץ על מנת שלדורות יחשבו שארץ נפלאה זו היתה מאז ומעולם שלו, ואכן צלחה בידו מזימתו, אבל באמת הוא הגנב והזייפן כדברי רשי בפרשת לך לך: "והכנעני אז בארץ - היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם" כובש בפועל וכובש את התודעה העולמית ע"י השקר שלו.